International Journal of Education, Social Science & Humanities.
Finland Academic Research Science Publishers
ISSN: 2945-4492 (online) | (SJIF) = 7.502 Impact factor
Volume-11| Issue-5| 2023 Published: |22-05-2023|

TUGMACHAGUL (MALVA) TURKUMI O'SIMLIKLARINING BOTANIK TAVSIFI.

https://doi.org/10.5281/zenodo.7935365

Norquziyeva Madina Sharof qizi
Raximova Rayxona Nizamaddinovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya.

Gulxayridoshlar oilasining vakilli bo'lgan tugmachagul turkumi vakillarini yer yuzining ko'plab mintaqalarda uchratishimiz mumkin.Tugmachagul turkumi sug'oriladigan va bahorikor yerlarda keng tarqalgan bo'lib begona o't sifatida sifatida o'sadi. Aprel- sentabr oylarida gullab meva beradi.Bu oila vakillari gulkosachasi 5 ta va 5 tagultojbarglari borliligi bilan ajralib turadi. O'zbekistonda uning Malva neglecta, M. mauritana, M. silvestris, M.bucharica singari turlari keng tarqalgan.

Kalit so'zlar.

Tugmachagul (Malva), aktinomorf, yong'oq meva, gulkosacha, ginetsey, turkum, Malva neglecta, Malva mauritana, Malva silvestris, Malva bucharica, kanop.

Gulxayridoshlar oilasining asosiy turkumlaridan bo'lgan Tugmachagulning 125 ta uri ma'lum. Shulardan O'rta Osiyoda uning 12 ta turi, O'zbekistonda 6 ta turi o'sadi. O'zbekistonda uning befarq tugmachagul (M.neglecta), Movriton tugmachaguli (M.mauritana), o'rmon tugmachaguli (M.silvestris), Buxoro tugmachaguli (M.bucharica) singari turlari ekinzorlarda, bog'larda, sug'oriladigan yerlarda keng tarqalgan. Ular o'zining morfologik belgilari va xususiyatlari bilan farqlanadi. Yurtimizda keng tarqalgan yerbag'ir tugmachagulning amaliy ahamiyati katta. Uning quritilgan bargi, guli va urug'i xalq tabobatida ichni yumshatuvchi dori sifatida qo'llaniladi.Tugmachagul (Malva) turkumi vakillari bir va ko'p yillik o't o'simliklardan iborat. Begona o't sifatida G'arbiy Yevropa, Kichik Osiyo, Eron, Afg'oniston, Hindiston, Xitoy va Shimoliy Afrikada o'sadi. O'q ildiz sistemasiga ega bo'lgan o'simlik bo'lib, bo'yi 10-40 sm keladi. Poyasi yer bag'irlab, ba'zan yerdan bir oz ko'tarilib o'sadi. Barglari oddiy panjasimon bo'lingan, qirqilgan. O'simlik yonbarglarga ega bo'lib, uzun barg bandiga ega va poyada ketma-ket o'rnashgan. Tugmachagulning gullari barg qo'ltig'ida joylashgan bo'lib, pushti rangda. Mevasi tugmachasimon bo'lib, mayin tuklar bilan qoplangan

International Journal of Education, Social Science & Humanities.
Finland Academic Research Science Publishers
ISSN: 2945-4492 (online) | (SJIF) = 7.502 Impact factor
Volume-11| Issue-5| 2023 Published: |22-05-2023|

danakchali to'p mevadir. Tugmachagul turkumi vakillari apreldan sentyabr-oktyabrgacha bo'lgan vaqt oralig'ida gullab meva hosil qiladi.

Tugmachagul (Malva) turkumi sistematikasi:

Bo'lim: Magnoliyatoifa (gulli yoki yopiq urug'li) o'simliklar – Magnoliophita yoki Angyospermae

Ajdod: Magnliyasimonlar (ikki urug' pallali) o'simliklar – Magnoliopsida yoki Dicotyledones

Kenja ajdod: Dilleniyakabilar-Dillinidae

Qabila: Gulxayrinomalar – Malvales

Oila: Gulxayridoshlar – Malvaceae

Turkum: Tugmachagul – Malva

Tugmachagul turkumining O'zbekistonda ko'plab turlari tarqalgan. Ularning asosiy turlari bilan tanishadigan bo'lsak. Yerbag'ir tugmachagul- bo'yi 10-40 sm keladigan bir yillik begona o't bo'lib, uni barcha sug'oriladigan yerlarda, ariqlar bo'yida va ekinlar orasida uchratish mumkin. Poyasi sershox bo'lib yer bag'irlab yoki yonboshlab o'sadi. Barglari uzun bandli yaprog'i deyarli yumaloq bo'lib, cheti 5-7 ga bo'lingan. Gultojbarglari 5 ta, erkin, gulkosachabarglarga nisbatan 2 marta uzun. Mevasi quruq meva, 12-16 ta mevachadan tashkil topgan yig'ma mevadir.Undan tayyorlangan damlama ichni yumatuvchi vosita sifatida va shamollashda qo'llaniladi. Quyida (1-rasmda) Yerbag'ir tugmachagul o'simligining tuzilishi bilan tanishishingiz mumkin.

A) B)

1-rasm. Yerbag'ir tugmachagul o'simligining umumiy ko'rinishi.

International Journal of Education, Social Science & Humanities.
Finland Academic Research Science Publishers
ISSN: 2945-4492 (online) | (SJIF) = 7.502 Impact factor
Volume-11| Issue-5| 2023 Published: |22-05-2023|

A-umumiy korinishi, B-guli, to'p mevasi, urug'i

O'rmon tugmachaguli (Malva sylvestris)- tugmachagul turkumining asosiy keng tarqalgan vakillaridan biri bo'lib, o'simlik o'rmonlarda va yengil bog'larda, ba'zan begona o'tlar kabi o'sadi. Turlarning maydoni Rossiya, Qrim, Kavkaz, Markaziy Osiyo, G'arbiy Yevropa, Shimoliy Afrika, Kichik Osiyo, Shimoliy-G'arbiy Hindiston va Yevropa qismining Janubiy yarmini o'z ichiga oladi. O'rmon tugmachaguli bo'yi 30-120 sm keladigan ikki yillik o'tdir. Ildizi tekis odatda mayin ildiz tukchalari bilan qoplangan. Odatda gullari bir nechta ba'zan bitta bo'lib, barg qo'ltig'ida joylashadi. Quyida (2-rasmda) o'rmon tugmachagulini barglarining kattaligi 2,5 sm gacha borishini ko'rish mumkin.

A) B) C)

2-rasm O'rmon tugmachaguli (Malva sylvestris) – мальва лесная o'simligining umumiy ko'rinishi.
A-guli, B-bargi, C-poyasi

Bu o'simlik qadim zamonlardan beri misrliklar, yunonlar va rimliklar tomonidan yetishtirilgan. Kavkazda u hali ham iste'mol qilinadi.Befarq tugmachagul (Malva neglacta)- Subtropik va mo'tadil iqlimli hududlarda xususan Yevroosiyoda o'sadi. Azot moddalariga boy tuproqlarni afzal ko'radi. Yaylovlarda, noyob butalar orasida, bog'lar va yo'llar atrofida o'sadi. 10-40 sm balandlikdagi bir yillik o'simlik bo'lib, poya va barglari ba'zan tuklar bilan qoplangan. Gullari pushti va oq bo'lib, maydan sentyabrgacha gullaydi. Mevasi diametri 6-7 mm keladiga yumaloq disk shaklida bo'lib, ostki tarafi qisqa ustun bilan tutashgan. Quyida (3-rasmda) befarq tugmachagul o'simligi keltirilgan.Sug'oriladigan va bahorikor yerlarda tarqalgan.Begona o't.

International Journal of Education, Social Science & Humanities.
Finland Academic Research Science Publishers
ISSN: 2945-4492 (online) | (SJIF) = 7.502 Impact factor
Volume-11| Issue-5| 2023 Published: |22-05-2023|

A) B)

3-rasm. Befarq tugmachagul (Malva neglecta) o‘simligining umumiy ko‘rinishi.

A-umumiy ko’rinishi, B-poyasi, bargi va gul tuzilishi.

Xalq tabobatida yuqori nafas yo’llari va oshqozon kasalliklari uchun ishlatiladigan dorivor o’simlik hisoblanadi. Movriton tugmachaguli (Malva mouritana) – bu o’simlik manzarali o’simlik sifatida o’stiriladi. Uning bo’yi nibatan baland bo’lib barglari panjasimon o’yilgan, uzun bandi bilan poyaga o’rnashgan bo’ladi. Gullari aktinomorf, ikki jinsli barg qo’tig’ida yakka yoki shoxlar uchida to’pgulda joylashgan bo’lib, to’q pushti rangda. Ostki gulkosacha barglari qo’shilgan holatda bo’ladi. Ginetseyi ham ko’p mevabarglardan iborat bo’lib, ustunchalari ostki tomoni bilan birlashib naycha hosil qiladi, ustki tomoni erkin joylashadi. Quyida (4-rasmda) Movriton tugmachaguli o’simligi ko’rishimiz mumkin.

A) B) C)

4-rasm Movriton (Malva mouritana) tugmachagulining umumiy ko‘rinishi

A-umumiy ko’rinishi; B-guli; C-poya va bargi.

Vertikal tugmachaguli (Malva verticulata) – Malva turkumiga mansub o’simliklarning bir turi bo’lib, uzunligi 50-120 sm gacha bo’lgan ikki yillik o’t

International Journal of Education, Social Science & Humanities.
Finland Academic Research Science Publishers
ISSN: 2945-4492 (online) | (SJIF) = 7.502 Impact factor
Volume-11| Issue-5| 2023 Published: |22-05-2023|

o'simlikdir. U tepaliklarda, dalalarda o'sadi. Barglari yumaloq deyarli silliq chetlari qirrali. Bu tur vakillarining gullari oq rangda. Uning vatani-Xitoy. Shimoliy Amerika, Yevropa va G'arbiy Afrikaga olib kelib ekilgan. Quyida (5-rasmda) malva verticulatani umumiy tuzilishini ko'rish mumkin.

A) B) C)

5-rasm. Malva verticulata o'simligining umumiy ko'rinishi.

A- umumiy ko'rinishi; B-bargi; C-guli.

Tugmachagul (Malva)ning urug'lari oldindan tayyorgarliksiz yaxshi o'sadi. Turkum vakillarining zararidan ko'p foydali taraflari mavjud. Tugmachagul turkumlarining vakillari ham bo'yoqbop o'simliklardan bo'lib, ulardan olingan rang paxta ipak va jundan tayyorlangan matolarni bo'yash hamda oziq-ovqat mahsulotlariga rang berishda ishlatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S.M.Mustafayev Botanika O'zbekiston-2002 y

2. X.Haydorov, Y. Tashpulotov, X.Jalov, I.Mukumov "O'simliklar sistematikasi" (Yuksak o'simliklar) Samarqand -2019 y.

3. I.Hamdomov, E.I.Hamdomova, G.A.Suvonova,M.Begmatova "Botanika va o'simliklar fiziologiyasi" (Botanika qismi) Toshkent-2017 y.

4. O'.Pratov. Q.Jumayev "Yuksak o'simliklar sistematikasi" Toshkent-2003 yil 1

5. O'.Pratov, A.S.To'xtayev Biologiya (Botanika) 6-sinf Toshkent-O'zbekiston 2017-yil.

6. Тожибоев К.Ш., Бешко Н.Ю., Х. Ф. Шомуродов, У. Х. Кодиров, О. Т. Тургинов, В.К. Шарипов. Кадастр флоры Узбекистан Кашкадарьинская

International Journal of Education, Social Science & Humanities.
Finland Academic Research Science Publishers
ISSN: 2945-4492 (online) | (SJIF) = 7.502 Impact factor
Volume-11| Issue-5| 2023 Published: |22-05-2023|

7.library.ziyonet.uz- https://library.ziyonet.uz;